

WE ZIJN JONG EN WE WILLEN

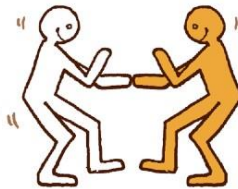
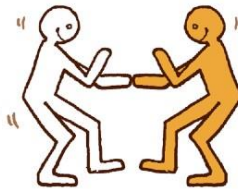
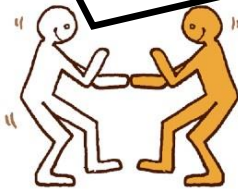
...

**INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE
DIALOOG?!**

*CONCLUSIES UIT EEN BEVRAGING
IN HET NEDERLANDSTALIG ONDERWIJS
IN BRUSSEL EN VLAANDEREN*

DOOR

Axcent vzw

INHOUD

WOORD VOORAF

3

HOOFDSTUK 1: WEINIG LEVENSBESCHOUWING
IN EEN BEVRAGING OVER LEVENSBESCHOUWING

6

HOOFDSTUK 2: MAAR MEVROUW,
INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG,
WAT IS DAT EIGENLIJK?

10

HOOFDSTUK 3: OK DIALOOG,
MAAR HOE EN MET WIE DAN?

16

INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG
IN 5 AANDACHTSPUNTEN

22

APPENDIX

26

WOORD VOORAF

Als pluralistische organisatie werkt Axcent vzw sinds 2004 aan het bevorderen en realiseren van interlevensbeschouwelijke dialoog in Brussel en dit met de steun van de Vlaamse Gemeenschapscommissie. Sinds 2012 probeert Axcent ook jongeren en jongvolwassenen (16 tot 26 jaar) actief te betrekken bij haar werking, zowel via het onderwijs als in de vrije tijd. De volwassenenwerking gaat intussen onverminderd verder.

Het eerste initiatief binnen die nieuwe werking rond jongeren was de medewerking van Axcent aan de luistercampagne van het **Parlement van 's Werelds Religies en Levensovertuigingen (PWR-C)**, een grootschalige kwalitatieve bevraging naar levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog in Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Axcent nam de individuele interviews en focusgroepen met de Nederlandstalige buitenschoolse jongeren en jeugdwerkers in Brussel en Vlaanderen voor haar rekening.

Op eigen kracht voerde Axcent tussen januari 2013 en februari 2014 vervolgens een bevraging uit binnen het **Nederlandstalig onderwijs in Brussel**. Ter vergelijking werden ook enkele scholen in **Vlaanderen** bevraged. Het zijn de resultaten van deze bevraging die u in deze brochure zal terugvinden.

Negen scholen namen deel: Maria Boodschaplyceum Brussel, Regina Pacisinstituut Laken, Don Bosco Technisch Instituut Sint-Pieters-Woluwe, KA Etterbeek, KTA Jette, Sint-Lodewijkcollege Brugge, Sint-Lievenscollege Gent, Kindsheid Jesu Humaniora Hasselt en KA Antwerpen.

Bij de keuze van de scholen werd in de mate van het mogelijke rekening gehouden met de verschillende netten en de verschillende studierichtingen: zo werden er leerlingen bevraged in het **gemeenschapsonderwijs** en het **vrij gesubsidieerd onderwijs** en binnen het **ASO, TSO, BSO en KSO**.

De bevroagde leerlingen zaten in het **vierde, vijfde, zesde of zevende jaar**. In totaal namen **495 leerlingen** deel aan de bevroaging.

In elke school vond eerst een overleg plaats met de **leerkrachten levensbeschouwing**. In de meeste scholen werd vervolgens de bevroaging uitgevoerd binnen de context van het **vak levensbeschouwing**. In één geval werden de leerlingen bevroagd in de **klas wetenschappen**.

De bevroaging bestond uit twee delen: een **individuele vragenlijst** en een **klagesprek**. In de individuele vragenlijst, die schriftelijk beantwoord werd, konden de leerlingen eerst in alle anonimiteit hun eigen ideeën op papier zetten, vooraleer deze te behandelen in de dynamiek van een klascontext. Ook de leerlingen die minder geneigd zijn om in klassikaal verband te spreken, kregen zo de kans om hun ideeën te delen.

De vragenlijsten bestonden uitsluitend uit **open vragen** om zo de leerlingen de vrijheid te geven zelf onderwerpen en thema's aan te brengen. Dit was voor de leerlingen zelf niet altijd een evidentie en velen klaagden erover dat de vragen té open waren.

In deze brochure vindt de lezer enkele bevindingen die uit de bevroaging naar boven kwamen. Echter, dit is **geen wetenschappelijk onderzoek**, maar het relaas van een organisatie die op het terrein gegaan is om daar te weten te komen hoe jongeren denken over thema's als levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog. Om zo een programma te kunnen opzetten op maat van jongeren en in functie daarvan gepaste werkmiddelen te ontwikkelen.

Dit is ook **geen bevroaging naar hoe jongeren van die of die levensbeschouwing denken**. De bevroaging gaat in de eerste plaats om de groepsdynamiek onder jongeren rond het thema levensbeschouwing en niet over hun opdeling naar levensbeschouwing. Dit wil zeker niet zeggen dat een dergelijke opdeling niet interessant kan zijn, Axcent werkt hier zelf aan in een ander project: de dvd 'ik levensbeschouw jou'.

Wat is er dan wel in te vinden?

In het eerste hoofdstuk vertellen we iets meer over de **aanwezigheid van levensbeschouwing** in het dagelijkse leven van jongeren. In welke mate zijn jongeren hiermee bezig? Zijn ze zich bewust van het bestaan van levensbeschouwing?

In het tweede deel gaan we dieper in op de **woorden levensbeschouwing en dialoog**. Zijn deze woorden gekend? En hoe worden deze concepten door jongeren geïnterpreteerd?

In het derde deel stellen we ons de vraag hoe dan zo'n **interlevensbeschouwelijke dialoog** op te starten? Wat zijn mogelijke initiatieven? Met wie willen jongeren kennismaken?

Afsluiten doen we met enkele aandachtspunten waar iedereen die met jongeren aan de slag wil rond interlevensbeschouwelijke dialoog best rekening mee houdt.

We hopen dat deze brochure een aanzet mag zijn voor iedereen die met jongeren aan de slag wil gaan rond interlevensbeschouwelijke dialoog. Want zoals ze zelf zo vaak gezegd hebben in de bevraging: ze zijn tenslotte de toekomst en ze kunnen er veel uit leren.

Axcent vzw
Brussel, juni 2014

HOOFDSTUK 1:

WEINIG LEVENSBESCHOUWING IN EEN BEVRAGING OVER LEVENSBESCHOUWING

Met deze bevraging wilde Axcnt peilen naar de ideeën en bekommernissen van jongeren in schoolverband rond levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog. Het merendeel van de vragen tijdens het klasgesprek ging dan ook over deze thema's.

In de individuele vragenlijst daarentegen kwamen meer onderwerpen aan bod, die alle met levensbeschouwing verbonden kunnen worden, maar evengoed niet. Zo werd er ook gepeild naar de persoonlijke waarden van de leerlingen, naar hun waarden en uitdagingen als jongeren, het al dan niet behoren tot een gemeenschap en de grootste maatschappelijke uitdagingen. Op die manier konden we een dieper inzicht verwerven in de persoonlijke leefwereld van de leerlingen en de eventuele plaats van levensbeschouwing daarbinnen.

En wat blijkt: bij de individuele vragenlijst **spreekt meer dan de helft van de leerlingen pas over religie en levensbeschouwing als er expliciet naar gevraagd wordt.**

Waarom dan is er zo weinig levensbeschouwing in een bevraging over levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog?

LEVENSBESCHOUWING? DAAR PRAAT IK NIET OVER!

Voor veel jongeren is levensbeschouwing een onderwerp waar ze niet gemakkelijk over praten met anderen. Het is (te) persoonlijk, dus houden ze het liever voor zichzelf.

Sommige jongeren geven zelfs aan dat er een **taboe** rust op het onderwerp levensbeschouwing. Ze vertellen dat ze er enkel over praten in de lessen levensbeschouwing of met mensen die ze volledig vertrouwen. En zelfs met hun ouders kunnen ze er vaak niet over praten. Als het onderwerp al eens ter sprake komt in gesprekken met vrienden

"Ik denk dat ik weinig religieuze waarden deel met mijn leeftijdsgenoten. Religie is een groot taboeonderwerp geworden voor onze generatie. Allicht delen we dan wel wat vrijzinnige waarden maar die worden nooit echt besproken."
(6^e jaar Sint-Lievenscollege Gent)

of ouders, gaat het voornamelijk over maatschappelijke kwesties, over hoe mensen zich gedragen, etc. en minder over hun eigen persoonlijke overtuigingen en twijfels in verband met levensbeschouwing. Die houden ze liever voor zichzelf.

Terwijl een grote groep jongeren bijna nooit over levensbeschouwing spreekt, heeft een deel van hun leeftijdsgenoten er dan weer op **dagelijkse basis** gesprekken over met anderen, waarbij levensbeschouwing zowel direct als indirect ter sprake komt. Dat niet iedereen daarbij dezelfde mening heeft en dat het soms tot een debat komt, vinden ze niet meer dan normaal. Voor deze jongeren vormt levensbeschouwing absoluut geen taboe en ook de uitwisseling met jongeren en volwassenen met een andere levensbeschouwing is een dagelijkse bezigheid. Zij vormen echter een minderheid onder de jongeren.

*"We zijn hier allemaal dagelijks mee bezig. We praten hier ook over met iedereen, vrienden, mensen op straat, enzovoort. Iedereen is ook open als je hierover praat, hoewel het soms tot een debat kan komen.
Maar dit is normaal, het zou niet werken als iedereen hetzelfde was."*
(klasgesprek 7^e jaar
Regina Pacisinstituut Laken)

LEVENSBESCHOUWING? ER ZIJN BELANGRIJKERE DINGEN IN HET LEVEN!

Dat levensbeschouwing bestaat, dat ontkennen de bevroegde jongeren zeker niet. Maar in de manier waarop ze levensbeschouwing zelf beleven, zijn er grote verschillen tussen de leerlingen.

Velen vinden levensbeschouwing in de eerste plaats iets waar anderen mee bezig zijn

"Ik vind het pijnlijk als mensen nog een geloof nodig hebben om hoop of een doel te geven aan hun leven. Het is jammer, want je maakt jezelf iets wijs. Je kan goed leven zonder een geloof nodig te hebben."

(klasgesprek 6^e jaar
Maria Boodschaplyceum Brussel)

en hebben er zelf **weinig voeling** mee. Een diploma halen en werk vinden zijn hun voornaamste bekommernissen. Of ze willen eerst van het leven profiteren en zich pas later zorgen maken over zoiets als levensbeschouwing.

Een opvallende uitzondering hierop is een klas zesdejaars van het *Sint-Lievenscollege te Gent*. Van alle bevroegde klassen toonden zij het meeste bewustzijn over het **belang van levensbeschouwing voor iedereen**. In het klasgesprek stelden ze dat religie, spiritualiteit en levensbeschouwing automatisch in elke persoon aanwezig zijn en bovendien de basis vormen van de Europese samenleving.

Ze zien levensbeschouwing als middel om een antwoord te vinden op de vragen die ze hebben. Hierbij maken ze wel een onderscheid tussen levensbeschouwing en religie. Waar iedereen levensbeschouwing nodig heeft, is dat volgens hen niet het geval voor religie. Sommigen opperen dat veel vragen tegenwoordig ook door de wetenschap kunnen worden beantwoord, maar daar is niet iedereen het mee eens. Wetenschappers verklaren misschien veel, maar antwoorden op waaromvragen kunnen ze niet, aldus de zesdejaars.

"Zonder levensovertuiging zouden we geen samenleving hebben. Niemand zou dan de zin van het leven inzien, dus zou er gewoon niemand meer zijn."

(6^e jaar Sint-Lievenscollege Gent)

BESLUIT: BEZINT EER GE BEGINT

Veel jongeren vinden levensbeschouwing absoluut niet belangrijk en praten er nooit over. Anderen beschouwen het dan weer als een essentieel onderdeel van hun leven, maar zij vormen eerder een minderheid. De **verschillen** tussen jongeren zijn groot.

Hoewel de meeste jongeren in de bevraging niet direct over levensbeschouwing praten, zijn ze wel allen in staat zich uit te drukken over de waarden die ze belangrijk vinden. Dat zo'n waardendiscours ingebed is in een bepaalde levensbeschouwing, beseffen de jongeren vaak niet.

Er is dus niet noodzakelijk een gebrek aan levensbeschouwing bij jongeren, maar eerder een **gebrekking bewustzijn** tegenover de eigen levensbeschouwing. Opgelet, met bewustzijn

bedoelen we niet dat jongeren zeker moeten zijn over alles, maar wel dat ze minstens

"Ik vind het persoonlijk nuttiger om het te hebben over verschillende waarden binnen in de samenleving dan over levensbeschouwelijke dingen."

(6^e jaar Kindsheid Jesu
Humaniora Hasselt)

"Het is moeilijk om te beginnen praten over de eigen levensbeschouwing.

Ik weet het zelf niet van mezelf, waarom zou ik dan direct de mening van de ander willen te weten komen."

(klasgesprek 6^e jaar Sint-Lodewijkscollege Brugge)

inzien dat levensbeschouwing aanwezig is in ieders leven en dat ze zich bewust zijn van de **vragen en twijfels** die ze hierrond hebben. Pas als ze dat inzicht hebben kan de stap naar dialoog en uitwisseling gezet worden.

Om te komen tot dat bewustzijn zijn er **werkinstrumenten en methodieken** nodig die jongeren aanzetten tot nadenken over (de eigen) levensbeschouwing en hen daarbij ook stimuleren om zich er over uit te drukken, zowel wat betreft hun overtuigingen als de twijfels die ze hierover hebben. De dvd waar Axcent momenteel aan werkt, moet het gemis aan zelfreflectie helpen wegwerken.

Even belangrijk is een **uitklaring van de begrippen** levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog. Hier gaan we in het volgende hoofdstuk dieper op in.

HOOFDSTUK 2:

MAAR MEVROUW, INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG, WAT IS DAT EIGENLIJK?

In het vorige deel werd duidelijk dat er bij jongeren weinig bewustzijn is over levensbeschouwing. Maar ook andere concepten uit de bevraging, zoals waarden, uitdagingen en samenleving, staan voor veel jongeren te ver van hun eigen concrete, bevattelijke leefwereld.

“Ik snap echt niet wat levensbeschouwing is.”
(klasgesprek 4^e jaar Maria
Boodschaplyceum Brussel)

Dat een complex begrip als ‘interlevensbeschouwelijke dialoog’ behoorlijk wat vragen oproept, mag dan natuurlijk niet verbazen. Het gaat er echter niet enkel om dat de

“Ik versta beide woorden niet”
(5^e jaar KA Etterbeek)

woorden niet of nauwelijks gekend zijn. **Problematisch is eerder de interpretatie die eraan gegeven wordt.** Een interpretatie die de kansen op een constructieve interlevensbeschouwelijke dialoog (hier gezien als een gesprek tussen twee of meer personen die elk op een eigen manier zoeken naar antwoorden op uiteenlopende vragen naar levenswaarden, zingeving en de betekenis van het leven, al dan niet binnen de context van een groter collectief) kan hypothekeren.

Maar hoe worden levensbeschouwing en dialoog dan door de jongeren gezien?

“HEEFT EEN DIALOOG TUSSEN DIVERSE CULTUREN EN RELIGIES ZIN?”

(titel van de voorbereidende lessenreeks in een van de bevroegde scholen)

Levensbeschouwing of **cultuur**? Het verschil tussen beide blijkt voor veel jongeren niet duidelijk. Veelvuldig verbinden ze levensbeschouwing met migratie, verschillen in taal of in huidskleur. Interlevensbeschouwelijke dialoog is dan in de eerste plaats een samenkomst waar eten en muziek gedeeld worden.

Daarnaast wordt levensbeschouwing bijna systematisch vernaauwd tot **religie of godsdienst**. Dit betekent de uitsluiting van een grote groep mensen: vrijzinnigen, atheïsten, agnosten, niet-gelovigen, etc. vallen zo uit de boot.

Een enge interpretatie van levensbeschouwing gebeurt echter door iedereen, ook door vrijzinnigen, atheïsten, agnosten, niet-gelovigen, etc. zelf. Het klasgesprek met de leerlingen van het 6^e jaar van het *Koninklijk Atheneum te Jette* illustreert dit perfect. Tijdens dit gesprek werden de leerlingen van de verschillende levensbeschouwelijke vakken samen bevroegd, dus ook de leerlingen die het vak niet-confessionele zedenleer volgden. Toen de vraag gesteld werd met welke religies en levensbeschouwingen ze allemaal in contact kwamen, vertelden ze uitvoerig over hun contacten met de islam, met christenen (orthodoxen, katholieken en protestanten).

“Ah, ik dacht religies”
(reactie van leerling NCZ tijdens het klasgesprek met het 6^e jaar, KTA Jette)

Met joden kwamen ze nauwelijks in contact, maar eventueel wel met boeddhisten, omdat ze soms beelden van Boeddha zagen in sommige Chinese restaurants. Hierbij stelde iemand wel dat deze evengoed als decoratie gebruikt konden worden. Het was pas na een opmerking van de leerkracht niet-confessionele zedenleer die expliciet vroeg of ze niet een groep mensen vergeten waren, namelijk de niet-gelovigen of atheïsten, dat ze deze ook vermeldden.

Vrijzinnigen, atheïsten, agnosten, niet-gelovigen, etc. werken bovendien de vernauwing vaak zelf in de hand. Zo vertelden de zesdejaars van het *Regina Pacisinstituut te Laken* dat ze wel vaak het onderwerp levensbeschouwing ter sprake brengen, maar dat ze bij atheïsten op een muur stoten. *(Let ook op het gebruik van het woord 'geloof'.)*

"Atheïsten vinden het niet kunnen om over geloof te praten."

(klagesprek 6^e jaar Regina Pacisinstituut Laken)

Die muur werd ook zeer duidelijk bij de bevraging in een *klas niet-confessionele zedenleer*. Bij de individuele vragenlijst kregen de leerlingen bij de laatste vraag steeds de kans om nog iets toe te voegen dat ze in de voorgaande vragen niet kwijt konden. Een aantal leerlingen was hierin zeer open en stelde dat een bevraging over levensbeschouwing en dialoog hen absoluut niet interesseerde. Deze afwijzende houding zette zich door in het klagesprek, waar een deel van de leerlingen zich de vraag stelde waarom ze aan zo'n interlevensbeschouwelijke dialoog zouden moeten deelnemen.

"Ik vind de vragen negen en tien [vragen over dialoog] erg nutteloos en veel te moeilijk om te beantwoorden."

"Langdradige enquête"

"De lessen NCZ vond ik zeer interessant, tot we over waarden begonnen."

"Ik hoop dat u dit erg interessant vond, ik niet."

"Dit is ongelofelijk saai en zinloos."

(5^e jaar KA Etterbeek)

"Ook zou ik nog ter afsluiting als tip willen geven dat als men nog eens zulke vragen moet stellen aan jongeren de meeste van de vragen nog net iets concreter mogen worden gesteld."

(6^e jaar Kindsheid Jesu Humaniora Hasselt)

DIALOOG DAT BETEKENT DISCUSSIES, DEBAT EN CONFLICTEN

Ook het concept van een dialoog is voor de meeste jongeren niet duidelijk. In de meeste gevallen stellen ze de dialoog gelijk met een **discussie of een debat**.

In een interlevensbeschouwelijke dialoog moeten de vertegenwoordigers van de verschillende religies en levensbeschouwingen elkaar dan proberen te **overtuigen** (al dan niet op basis van theologische argumenten) om zo te komen tot een algemene conclusie of zelfs tot één levensbeschouwing. De meest voorkomende uitkomst van zo'n dialoog zal echter het **conflict** zijn. Want de verschillen tussen de levensbeschouwingen en het feit dat mensen hieraan vasthangen, zullen volgens de leerlingen ervoor zorgen dat de interlevensbeschouwelijke dialoog nooit kan werken.

"Het is zeer moeilijk iemand te overtuigen die een ander religie vertegenwoordigt."

(5^e jaar Don Bosco Technisch Instituut Sint-Pieters-Woluwe)

Sommige jongeren tonen zich een voorstander van een interlevensbeschouwelijke dialoog in de vorm van een debat of discussie, omdat ze zo op een directe, duidelijke manier hun boodschap kunnen overbrengen. De meerderheid van de jongeren ziet dit echter niet zitten. Ze vinden dat ze over **onvoldoende kennis** beschikken over de eigen levensbeschouwing of die van anderen om hieraan deel te nemen. Of ze zouden zich op hun ongemak voelen omdat ze niet vertrouwd zijn om hier zo direct over te praten.

"Ik vind het nogal vreemd om een advies te moeten formuleren over een dialoog. Het is vrij moeilijk om te voorspellen hoe deze dialoog ooit zou kunnen uitdraaien als je bij geen van de partijen betrokken bent (en dus geen argumenten kent) en bovendien ook het doel van de dialoog niet weet. De interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog is wat mij betreft dus een vrij vaag begrip."

(6^e jaar Sint-Lievenscollege Gent)

BESLUIT: WEET WAAROVER JE SPREEKT

Om jongeren te informeren over religie en levensbeschouwing en aan te zetten tot interlevensbeschouwelijke dialoog, moeten ze wel weten waaraan ze zich kunnen verwachten. Een **uitklaring van de begrippen levensbeschouwing en dialoog** is dus essentieel. Hiervoor zijn er volwassenen nodig die begrijpen wat dit precies inhoudt. En daar knelt het schoentje. Ook voor veel volwassenen is interlevensbeschouwelijke dialoog namelijk een ongekend begrip. Deze onwetendheid beïnvloedt de kennis van jongeren.

Er is nood aan een **consequent gebruik van bepaalde termen**. Godsdienst, geloof en religie zijn relevante concepten, maar zijn niet in alle contexten van toepassing. De context bepaalt de keuze van het woord. Een samenkomst met katholieken, moslims en joden is een interreligieuze dialoog en geen interlevensbeschouwelijke dialoog. Durf dat verschil ook te zeggen.

Durf ook wat levensbeschouwing is zo te benoemen. Levensbeschouwing als term lijkt nog onvoldoende ingeburgerd. Toch zijn veel jongeren bezig met vragen waarom de mens bestaat, wat de zin is van het leven en hoe die zin in te vullen. Erken dat ze die vragen hebben en geef het een naam 'levensbeschouwing'.

Maar net omdat veel jongeren zo weinig vertrouwd zijn met levensbeschouwing, kan er in sommige gevallen voor gekozen worden om levensbeschouwing te verbreden naar cultuur, waarbij voornamelijk eten en muziek graag geziene componenten zijn. Voor velen kunnen deze **interculturele samenkomsten** zeker een belangrijke verlaging van de drempel zijn om vervolgens te komen tot interlevensbeschouwelijke dialoog. Over cultuur kan bijna iedereen wel meespreken. Waar mogelijk kan vervolgens de stap gezet worden naar een kennismaking en uitwisseling op levensbeschouwelijk vlak. Maar ook hier moet dit duidelijk gemaakt worden. Als er een interculturele dialoog gehouden wordt in plaats van een interlevensbeschouwelijke dialoog, noem het dan geen interlevensbeschouwelijke dialoog.

Dat dialoog in de eerste plaats gezien wordt als een discussie of debat, hangt in grote lijnen samen met de polarisering die we in de maatschappij terugzien. Is het niet tussen allochtonen en autochtonen, dan is het tussen links en rechts, jong en oud, dik en dun. Een debat waar de vonken ervan afspringen geeft waarschijnlijk mooie televisie en goede kijkcijfers, maar mag niet als model staan voor een constructieve uitwisseling en dialoog. **Kunnen we het niet eens worden dat we het gewoon oneens zijn met elkaar?**

"Jongeren hebben een andere manier van denken dan ouderen. Ze maken wel fouten, maar ze maken fouten die de ouders juist doen en doen juist wat de ouders fout doen."

(6^e jaar Don Bosco Technisch Instituut Sint-Pieters-Woluwe)

"Het moeilijkste en belangrijkste voor mij (en voor andere jongeren) is mijn plek vinden op deze wereld, wat ik wil doen met mijn leven en wie ik ben."

(5^e jaar Koninklijk Atheneum Etterbeek)

HOOFDSTUK 3:

OK DIALOOG, MAAR HOE EN MET WIE DAN?

Al zijn de termen levensbeschouwing en dialoog niet gekend, dit betekent niet dat jongeren niet met verschillende levensbeschouwingen in aanraking komen. In de buurt, op school of in de sportclub, op verschillende plaatsen ontmoeten ze mensen met verschillende levensbeschouwingen en in sommige gevallen worden ze er ook bevriend mee. Er zijn echter grote verschillen in intensiteit van die contacten.

In de wereldstad **Brussel** zijn er veel mogelijkheden om met andere levensbeschouwingen in contact te komen, wat ook gebeurt. Hier vertellen de jongeren over hun ontmoetingen met christenen (katholieken, orthodoxen en protestanten), moslims, joden, atheïsten en zelfs met Hare Krishna, getuigen van Jehova en Wicca.

"We hebben veel interreligieuze contacten op school, maar dit is eerder onbewust. We zien ze eerder als vrienden en niet als mensen die een andere religie hebben."

(klasgesprek 7^e jaar Don Bosco Technisch Instituut Sint-Pieters-Woluwe)

In een stad als **Brugge** is de levensbeschouwelijke diversiteit veel beperkter. De leerlingen van het *Brugse Sint-Lodewijkcollege* vertellen dat ze nauwelijks met de levensbeschouwelijke ander in contact komen. De enige contacten met levensbeschouwelijke diversiteit vinden plaats op reis. Hun leerkracht godsdienst vroeg achteraf ook nadrukkelijk om hulp bij het organiseren van een interlevensbeschouwelijke activiteit om zo de leerlingen enig besef hierover bij te brengen.

"Dialoog moet op school georganiseerd worden, ik zou niet weten waar anders. Maar hier zijn geen andere religies."

(klasgesprek 6^e jaar Sint-Lodewijkcollege Brugge)

Binnen die contacten onderscheiden zich bovendien nog twee niveaus. Er zijn de ontmoetingen met individuele personen die een bepaalde levensbeschouwing hebben. En er is de kennismaking met het grotere geheel van een levensbeschouwing. En dit is niet helemaal hetzelfde.

Bij **persoonlijk contact**, tussen individuele personen met een verschillende levensbeschouwing, zorgt die levensbeschouwing nauwelijks voor problemen. Jongeren met verschillende levensbeschouwing gaan dagelijks met elkaar om, er ontstaan vriendschappen en de verschillen in levensbeschouwing zijn hierbij niet meer belangrijk.

"Ik zou ze eerst aanspreken als mens, niet als christen, moslim of jood..."
(7^e jaar Regina Pacisinstituut Laken)

De spanningen ontstaan echter als het **grotere collectief** in beeld komt en er gesproken wordt over 'de christenen', 'de moslims', 'de joden' of 'de atheïsten'. Dan komen de vooroordelen te voorschijn en worden verschillen uitvergroot en benadrukt. Dit kan uiteindelijk zelfs zo ver gaan dat er maatschappelijke spanningen en conflicten ontstaan. Het goede gevoel bij de persoonlijke contacten verdwijnt in het niets bij het aanzien van het grotere geheel.

"Tussen mensen onderling is er respect, maar bij de grotere instanties is er een vermenging van politiek, religie, geld en macht en dat zorgt voor problemen."

(klasgesprek 6^e jaar Don Bosco Technisch Instituut Sint-Pieters-Woluwe)

Maar voor welke levensbeschouwingen tonen jongeren interesse? Wie zouden ze graag nog beter leren kennen, zowel via persoonlijke relaties als op collectief niveau? Enerzijds de eigen levensbeschouwing die gekenmerkt wordt door een grote diversiteit: in dat geval spreken we van een **intralevensbeschouwelijke dialoog**. Anderzijds ook andere levensbeschouwingen, die in meer of mindere mate dicht aanleunen bij de eigen levensbeschouwing. Dit is de **interlevensbeschouwelijke dialoog**.

We bekijken beide dialogen eens van naderbij.

INTRALEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG

Een levensbeschouwelijke gemeenschap is volgens de bevroagde jongeren het middel bij uitstek om mensen samen te brengen, over culturele of andere verschillen heen.

"Ik kan makkelijk over zo'n dingen praten met mijn christenvrienden en de band is ook helemaal anders"

(5^e jaar Kindsheid Jesu Humaniora Hasselt)

Binnen het levensbeschouwelijke collectief voelen mensen zich begrepen, er is respect en verbondenheid. De **spontane solidariteit** tussen mensen met eenzelfde levensbeschouwing, zelfs

als ze elkaar niet persoonlijk kennen, is gemakkelijker.

Maar zo'n gemeenschap bestaat uit allemaal individuen, die vaak een eigen interpretatie hebben van die levensbeschouwing. Die **interne diversiteit** brengt ook dikwijls spanningen met zich mee. Zo vertellen de leerlingen van het zesde jaar van het *Regina Pacis* instituut te Laken dat er binnen de islamitische gemeenschap veel verschillen zijn en dat het niet altijd gemakkelijk is om de keuze van de individuele persoon te respecteren en geen druk uit te oefenen op elkaar.

Maar niet alleen de islam is gekenmerkt door diversiteit. Ook andere levensbeschouwingen, zoals vrijzinnigheid en jodendom, kennen een grote variëteit aan ideeën.

"Ik ben vrijzinnig en daar denkt iedereen wat hij wil."

(5^e jaar KA Etterbeek)

Een aantal leerlingen geeft **de voorkeur** aan een intralevensbeschouwelijke dialoog

"Onze religie is al zo groot, we hebben keiveel dingen om te leren. Ik respecteer alle religies, maar ik zou niet per se over andere religies willen leren, ik zou beter mijn tijd spenderen aan mijn religie, om meer over mijn religie te kennen dan over andere."

(klasgesprek 6^e jaar KTA Jette)

boven een interlevensbeschouwelijke dialoog, omdat ze zo meer te weten kunnen komen over hun eigen levensbeschouwing.

De intralevensbeschouwelijke dialoog is voor hen een ideale manier om de eigen levensbeschouwelijke identiteit verder te ontwikkelen.

INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG

Christendom, islam, jodendom, atheïsme, boeddhisme, hindoeïsme, getuigen van jehova, scientology, rastafari, mormonen, Aziatische en Amerikaanse religies en levensbeschouwingen...

Met welke levensbeschouwingen jongeren in contact willen komen? Met alles! Je kan het zo gek niet bedenken of ze hebben er interesse voor. Van vaak voorkomende levensbeschouwingen tot “kleine, onbekende dingen”, ze willen ze allemaal leren kennen.

"We willen alles leren kennen, hindoes (met al die goden), het geloof van het vliegende spaghettimonster en de levensbeschouwing van Indianen, maar ook valse levensbeschouwingen en sektes. Je moet de wereld kennen. We leven in een samenleving en ze zijn hier."
(klasgesprek 4^e jaar Maria Boodschaplyceum Brussel)

Grote interesse is er ook voor het **boeddhisme**, een levensbeschouwing waar een deel van de jongeren zich mee verbonden voelt, zonder zich daarom boeddhist te gaan noemen. De leerlingen van het zevende jaar van het *Don Bosco Technisch Instituut te Sint-Pieters-Woluwe* vinden het boeddhisme interessant omdat deze levensbeschouwing volgens hen weinig regels kent, veel aandacht besteedt aan de natuur en meer ‘zen’ is. Niet alle leerlingen in de klas vinden dit echter zo boeiend.

"Ik deel waarden met het boeddhisme. Dat is niet gepland, ik ben compleet atheïstisch"
(6^e jaar Sint-Lievenscollege Gent)

Een andere levensbeschouwing die nieuwsgierigheid opwekt is het **jodendom**. Hoewel het jodendom vaak in een adem genoemd wordt met de andere twee ‘godsdiensden van het boek’ (het christendom en de islam), hebben veel jongeren nauwelijks contacten met het jodendom. Dit wekt enerzijds de nieuwsgierigheid op, maar versterkt in sommige gevallen ook de vooroordelen. Zo vertellen enkele leerlingen dat ze graag joden willen leren kennen. Op de vraag waarom dan wel, antwoorden ze *“om zo te weten te komen hoe ze rijk worden”*. Werk aan de winkel dus!

BESLUIT: DIALOOG IN VERSCHILLENDE VORMEN

De spanning tussen individu en collectief wordt in onze hedendaagse maatschappij vaak opgelost door een van beide polen te ontkennen. Ofwel wordt het individuele niveau aan de kant geschoven en is er enkel aandacht voor het collectief, een benadering die we terugvinden in het fundamentalisme. Ofwel wordt het collectief ontkend en volgt men de maatschappelijke tendens om overtuigingen en gedragingen te herleiden tot een louter persoonlijke keuze.

Deze bevraging toonde echter aan dat **zowel het individu als het collectief** een plaats moeten hebben in de interlevensbeschouwelijke dialoog.

Jongeren moeten de ruimte krijgen om hun eigen persoonlijke gedachten uit te drukken en op individueel niveau persoonlijke relaties op te bouwen met de levensbeschouwelijke andere. Dit kan spelenderwijs gebeuren, op een spontane, ongedwongen manier, als onderdeel van hun dagelijkse leven.

Daarnaast moet er ook ruimte zijn voor kennismaking met het collectief. Die persoonlijke contacten moeten gekaderd worden binnen het bredere beeld van een levensbeschouwing. De jongeren kennen misschien een boeddhist of een jood, maar wat is precies het boeddhisme of het jodendom? Dit kan door middel van lessen, maar ook door een bezoek aan een boeddhistische tempel of een synagoge. Bij voorkeur is dit dan geen louter begeleid bezoek, maar wordt het een ervaring, bijvoorbeeld door een moment van gebed of samenkomst door de plaatselijke gemeenschap mee te maken.

Hierbij moet er aandacht zijn voor de contacten tussen verschillende levensbeschouwingen, maar evengoed voor de diversiteit aan ideeën binnen eenzelfde levensbeschouwing. **Binnen de gemeenschappen is het onbegrip vaak even groot of zelfs groter dan tussen gemeenschappen.**

Maar ondanks het onbegrip hebben we ook vastgesteld dat jongeren een enorme **nieuwsgierigheid** hebben voor de eigen en voor de andere levensbeschouwing. Ze willen iets te zeggen hebben in de interlevensbeschouwelijke dialoog en willen hierin serieus genomen worden.

"Zo'n interlevensbeschouwelijke dialoog is leuk, want dat is compleet iets anders. We denken daar nooit zo over, over die waarden en over al die geloven samen. En nu dat jij hier komt en dat we daar over spreken, begin je daar zelf over na te denken."

(Klasgesprek 6^e jaar KTA Jette)

"Ik ben altijd heel beleefd met mensen die geloven of voor politici. Omdat ze ten eerste ouder zijn en omdat ze hun best doen om mensen te helpen. Ze zoeken allemaal naar oplossingen of voorbeelden om meer moed te geven aan de mensen."

(4^e jaar Maria Boodschaplyceum Brussel)

Er zijn veel mogelijkheden om met andere religies in contact te komen, maar we worden beperkt door onze kennis over de andere."

(5^e jaar Regina Pacisinstituut Laken)

INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG IN 5 AANDACHTSPUNTEN

We hebben in de voorgaande hoofdstukken gesproken over het gebrek aan besef bij jongeren over levensbeschouwing, over de verkeerde interpretatie van levensbeschouwing als cultuur of religie en van dialoog als een debat of discussie. Maar ook over de spanning tussen individueel en collectief contact en de verschillen tussen intralevensbeschouwelijke en interlevensbeschouwelijke dialoog.

Ook stelden we vast dat de bevraagde leerlingen, ondanks hun beperkte bagage, toch een grote interesse tonen in interlevensbeschouwelijke dialoog. Laat dit een aanmoediging zijn voor iedereen die hier met jongeren rond wil werken.

Voor wie inderdaad interlevensbeschouwelijk aan de slag wil met jongeren lijsten we nog kort enkele belangrijkste aandachtspunten en suggesties op.

1. Streef naar een evenwicht tussen het zoeken naar zichzelf en het zoeken naar de ander

Een geslaagde dialoog zorgt ervoor dat jongeren kennismaken met de ander, maar ook nadenken over de eigen levensbeschouwing. Een interlevensbeschouwelijke uitwisseling doet nadenken over de eigen levensbeschouwing en zal deze ook mee vormgeven. Veel jongeren zijn echter nog te veel op zoek naar zichzelf om te kunnen deelnemen aan een interlevensbeschouwelijke dialoog. Onmiddellijk starten met een uitwisseling over levensbeschouwing, waarbij de verschillen tussen jongeren zo groot zijn, leidt gegarandeerd tot een onevenwicht: sommigen zijn vertrouwd met levensbeschouwing en weten er al iets van, anderen niet. Die verschillen worden in de dialoog niet weggewerkt, maar eerder uitvergroot. **Heb dus eerst aandacht voor**

de individuele ontwikkeling van de jongere, vooraleer hem of haar te laten kennismaken met de andere. Die ontwikkeling betekent niet noodzakelijk dat de jongeren alles al zeker weten, maar dat ze minstens weten dat ze met twijfels zitten.

2. Maak een keuze: intercultureel, interreligieus of interlevensbeschouwelijk?

Voor jongeren die weinig vertrouwd zijn met levensbeschouwing, kan het interessant zijn om eerst te werken rond cultuur en een culturele uitwisseling op te zetten, bijvoorbeeld met muziek of eten. Dit is een laagdrempelige manier van werken en is uitstekend geschikt voor een eerste kennismaking met een groep die elkaar (en vaak ook zichzelf) nog niet zo goed kent.

Indien mogelijk moet zeker de stap gezet worden naar een interreligieuze of een interlevensbeschouwelijke dialoog. Of het interreligieus of interlevensbeschouwelijk is hangt af van de deelnemers en de context. **Maar aangezien levensbeschouwing iets is dat iedereen aangaat, is het best de dialoog zo breed mogelijk te organiseren en niet enkel te beperken tot religies.**

3. Maak een keuze: intra- of interlevensbeschouwelijk?

In sommige situaties kan het interessant zijn om eerst te werken rond kennismaking met de eigen levensbeschouwing en de diversiteit die deze kenmerkt. **Een dergelijke intralevensbeschouwelijke dialoog kan probleempunten binnen een bepaalde levensbeschouwing blootleggen en bespreekbaar maken.**

Vervolgens kan de stap gezet worden naar een kennismaking met andere levensbeschouwingen. De keuze van de levensbeschouwingen is onbeperkt. Jongeren tonen interesse voor alle levensbeschouwingen, maar de vraag kan gesteld worden of ze ook doelbewust in contact gebracht moeten worden met bepaalde levensbeschouwingen die als sektarisch beschouwd kunnen worden. Kennis over sektes kan zeker relevant zijn om jongeren hiervoor te behoeden, maar echte contacten ermee zijn af te raden. Al valt natuurlijk te discussiëren wat nu precies een sekte is en wat niet.¹

---

¹ In de academische wereld is nog lang niet uitgemaakt wat er tot een nieuwe religieuze beweging (NRB) behoort en wat niet.

4. Organiseer dialoog op persoonlijk en op collectief niveau

Interlevensbeschouwelijke verdraagzaamheid verschilt sterk naargelang het niveau waarop de contacten plaatsvinden: persoonlijk of collectief. Beide niveaus dienen in rekening genomen te worden bij de organisatie van interlevensbeschouwelijke dialoog met jongeren.

Interlevensbeschouwelijke dialoog kan inhouden dat jongeren **op een speelse, nonchalante manier met elkaar kennismaken en zo persoonlijke relaties opbouwen**. Mogelijkheden zijn onder meer een interlevensbeschouwelijk stadspel of meeleeftdagen, waarbij jongeren kennismaken met het dagelijkse leven van mensen met een bepaalde levensbeschouwing. Ook een inleefreis is een optie. Dergelijke activiteiten bieden de jongeren kans om vriendschappen te sluiten, die de levensbeschouwelijke verschillen niet uitsluiten, maar waarbij de gelijkenissen op andere vlakken, zoals een gedeelde liefde voor een bepaalde ontspanningsplek in de stad, de overhand hebben.

Interlevensbeschouwelijke dialoog kan ook betekenen dat jongeren **kennismaken met de structurele en collectieve uitdrukkingvormen van levensbeschouwingen**. Hierbij is een bezoek aan een levensbeschouwelijke plaats een ideaal medium. Bij voorkeur gaat het dan niet om een geleid bezoek, maar kunnen de jongeren deelnemen aan een moment van gebed, samenkomst of uitwisseling tussen de mensen behorend tot die levensbeschouwelijke gemeenschap.

Beide benaderingen zijn noodzakelijk. Enkel focussen op persoonlijke relaties en het opbouwen van vriendschappen doen de spanningen tegenover het collectief niet noodzakelijk verdwijnen. Enkel kijken naar de structurele en collectieve dimensies van levensbeschouwingen gaat voorbij aan de dagelijkse, persoonlijke beleving van een katholiek, moslim of vrijzinnige, die uiteindelijk misschien niet zo veel van elkaar verschillen.

5. Wat met de maatschappij?

Voor de volwassenwerking van Axcent wordt de dialoog vaak georganiseerd via maatschappelijke thema's die iedereen aanbelangen, zoals armoede of ecologie. Hierbij worden religie en levensbeschouwing niet gezien als oorzaak van deze maatschappelijke problemen noch als wondermiddel om deze te doen verdwijnen. Wel probeert Axcent via een samenwerking tussen de verschillende levensbeschouwelijke gemeenschappen een bijdrage te leveren om de maatschappelijke uitdagingen aan te pakken.

Op basis van bovenstaande resultaten zal de lezer begrijpen dat een dergelijke benadering van interlevensbeschouwelijke dialoog voor veel jongeren een **stap te ver** is. Als pubers met gierende hormonen moeten ze in de eerste plaats proberen hun eigen identiteit te formuleren, een persoonlijke relatie op te bouwen met de levensbeschouwelijke ander en dit in verbinding te brengen met het groter geheel van een levensbeschouwing. Pas daarna kan de stap gemaakt worden naar de maatschappij. We moeten geen stappen overslaan. Laat ons de tijd nemen.

"Jongeren zijn niet te onderschatten. Er kan nog wel iets van ons geleerd worden, vind ik."

(6^e jaar Sint-Lodewijkscollege Brugge)

APPENDIX

VRAGENLIJST KLASGESPREK (BASISVERSIE)

Gemeenschappelijk

1. Wat zijn jullie belangrijkste waarden?
  - Worden deze waarden door alle jongeren gedeeld?
  - Is er een verschil tussen de waarden van jongeren en van volwassenen?
2. Wat zijn de grootste uitdagingen voor jongeren vandaag de dag?

Maatschappelijk

3. Wat zijn de grootste uitdagingen voor de samenleving?
  - Welke waarden zijn nodig om deze uitdagingen aan te pakken?
4. Hoe belangrijk zijn religie en levensbeschouwing in de samenleving?
  - Spelen religie en levensovertuiging een belangrijke rol voor jongeren? Welke rol? / Waarom niet?
5. Kunnen religie en levensovertuiging een rol spelen om die uitdagingen aan te pakken?
  - JA: Welke rol? / NEE: Waarom niet?

Interreligieus – Interlevensbeschouwelijk

6. Met welke religies en levensbeschouwingen komen jullie in contact?
  - Waar vinden die contacten meestal plaats?
  - Wat vinden jullie van die contacten?
  - Met welke religies en levensbeschouwingen zouden jullie (nog meer) in contact willen komen?
7. Wat is volgens jullie interlevensbeschouwelijke dialoog?
  - Wat denken jullie dat dit is?
  - Hebben jullie hier ervaring mee?
8. Waar kan interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog voor zorgen? Waar is zo'n dialoog goed voor?
9. Wat kan er foutlopen bij zo'n dialoog?
10. Zouden jullie geïnteresseerd zijn om zelf aan zo'n dialoog deel te nemen? Of om zelf iets te organiseren?
  - Met wie? Wanneer? Waar? Wat?
  - Hoe zien volgens jullie de ideale interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog eruit?

VRAGENLIJST INDIVIDUELE BEVRAGING (BASISVERSIE)

Persoonlijk

1. Wat zijn jouw belangrijkste waarden? Leg deze waarden ook uit.
2. Waar komen deze waarden vandaan?
3. Hoe probeer je deze waarden toe te passen?

Gemeenschappelijk

4. Deel je bepaalde waarden met andere jongeren van jouw leeftijd?
JA: Welke waarden? - NEE: Waarom niet?
5. Wat zijn de grootste werkpunten/uitdagingen voor jongeren van jouw leeftijd?
6. Deel je bepaalde waarden met een andere groep? (bv. een jeugdbeweging, sportclub, politieke, religieuze, vrijzinnige, ... groep?)
JA: Welke groep? Welke waarden? Wat zijn de grootste werkpunten voor jongeren in jouw groep?

Maatschappelijk

7. Wat zijn, volgens jou, de belangrijkste uitdagingen voor de samenleving van vandaag? *[Als 'samenleving' kan je kiezen: jouw stad, België, Europa, de wereld]*
8. Welke waarden hebben de mensen vandaag nodig om te zorgen voor een betere samenleving?
9. Kan religie of levensovertuiging een rol spelen in jouw stad, de samenleving of in de wereld?
JA: Welke rol? - NEE: Waarom niet?
10. Kan religie of levensovertuiging een rol spelen in het aanpakken van de uitdagingen die je voor vraag 7 genoemd hebt?
JA: Welke rol? - NEE: Waarom niet?

Interreligieus - Interlevensbeschouwelijk

11. Wat is er volgens jou goed aan interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog? Waar kan zo'n dialoog voor zorgen?
12. Wat kan er volgens jou foutlopen bij interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog?
13. Hebben jongeren iets toe te voegen aan interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog?
JA: Wat? - NEE: Waarom niet?
14. Wil je nog iets toevoegen?

WE ZIJN JONG EN WE WILLEN
...
INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG?!

*CONCLUSIES UIT EEN BEVRAGING
IN HET NEDERLANDSTALIG ONDERWIJS
IN BRUSSEL EN VLAANDEREN*

is een uitgave van

Axcent vzw

Grensstraat 21
1210 Sint-Joost-ten-Node (Brussel)

www.axcent.org

info@axcent.org

Contactpersoon:

Fien Ingelbrecht

fien.axcent@gmail.com

0478 07 69 25

Copyright © 2014, Axcent vzw

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Axcent vzw.

Met de steun van de

VLAAMSE
GEMEENS
CHAPSCO
MMISSIE

